КОРЖАК З. З.
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

ПРЕДИКАТИВНІ ФУНКЦІЇ КОМПОНЕНТІВ НОМІНАТИВНОГО РЕЧЕННЯ

У статті йдеться про одну з найважливіших граматичних категорій, що характеризують речення – предикативність, та способи її вираження у семантичній структурі номінативних речень.
Ключові слова: номінативне речення, предикативність, модальність, антропоцентричний теперішній час, предикативна інтонація.

В статье идет речь об одной из важнейших грамматических категорий – предикативности, и способах ее выражения в семантической структуре номинативных предложений.
Ключевые слова: номинативное предложение, предикативность, модальность, антропоцентрическое настоящее время, предикативная интонация.

The article deals with one of the most important grammatical categories characterizing the sentence. It is the predicative category and the methods of its expression in the semantic structure of nominative sentences.
Key words: nominative sentence, predication, modality, anthropocentrical present tense, predicative intonation.

Мета. Враховуючи значні розходження у поглядах на природу і статус номінативних речень, у даній статті здійснюється аналіз способів вираження предикативності у семантичній структурі таких одиниць і наголошується на їх самостійності.

Актуальність *обраної* теми дослідження зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення системно-функціональної природи мовлення та прагмалінгвістичного аспекту речення. Основний аспект зосереджується на особливостях вираження *предикативності* номінативними конструкціями. У роботі обґрунтовується можливість вираження модальності і часу як конституентів предикативності не лише через морфологію дієслова, а й конструктивно-синтаксичним способом.

Об'єктом дослідження в даній статті обрано номінативні речення сучасної української літературної мови , які розглядаються як односкладні одиниці, що стверджують буття предмета, явища, особи, з головним членом, репрезентованим іменником (або субстантивованою частиною мови) у називному відмінку.

Проблема номінативних речень є однією із складних у теорії синтаксису, бо, за словами Л. О. Кадомцевої, це насправді є виділенням бездієслівного речення, в якому проблемною є форма предикативної семантики як граматичної основи речення. Крім того, це питання

© Коржак З. З.

стосується також до остаточно не встановлених у синтаксисі категорій повноти/неповноти, а також еліпсиса [1:21]. У дослідженнях учених, які працювали і працюють над вирішенням цієї проблеми, виявляються значні розходження у поглядах на природу і статус такої синтаксичної одиниці, хоча здебільшого наголошується на її самостійності. Однак сутність номінативних речень, їх граматичні ознаки, відмежованість від схожих за формою, але функціонально інших синтаксичних явищ до цього часу вважаються проблемними.

Предикативність у сучасному синтаксисі тлумачиться як найвищий ступінь абстракції, що характерний для моделі речення взагалі, незалежно від його складу [2:392]. О. М. Пєшковський розуміє присудковість широко як значення висловлення думки [3:180], тобто слово або сполучення слів висловлює закінчену думку і саме завдяки інтонаційній завершеності перетворюється у неї. Присудковість притаманна не лише дієслівним, але й бездієслівним реченням. Цей висновок приймається багатьма сучасними мовознавцями. Із категорією присудковості (предикативності) здавна пов'язуються категорії способу, часу та особи [4:105-106]. Категорія способу дієслова входить до ширшої категорії модальності.

На думку І. П. Распопова, ототожнення предикативності і присудковості є помилковим, бо немає достатніх підстав для того, щоб уважати предикативність обов’язковою специфічною ознакою будь-якого речення, оскільки наявність підмета і присудка ще не створює речення і, навпаки, їх відсутність не заважає багатьом синтаксичним конструкціям називатися реченнями [5:35]. Менш категорично висловлюється В. З. Панфілов, що на рівні синтаксичного членування речення функціонує не категорія предикативності, а категорія присудковості. Присудковість – це ознака присудка як члена речення, який виступає поряд із підметом його організуючим центром і характеризується у кожній мові певними граматичними ознаками [6:164-178]. Таким чином, поняття предикативності виявляється ширшим за поняття присудковості, яке характерне для присудка як члена речення. Присудковість виявляється у присудковому відношенні між підметом і присудком при синтаксичному членуванні двоскладного речення. Аналіз цієї проблематики знову повертає нас до предикативності як ознаки речення, а точніше – до розуміння речення, що предикативність є загальною глобальною ознакою кожного висловлення, вираженого будь-яким реченням.

© Коржак З. З.

Отже, предикативність – це граматична категорія, яка полягає у віднесеності до реальної дійсності того зв'язку, який встановлюється у змісті речення між предикатом і суб'єктом і є невід'ємним стосовно дійсності, категорій модальності, часу та особи. Саме цим пояснюється момент волевияву у предикативному відношенні, значення особливої активності предикативного відношення. Предикативність притаманна реченням різних семантико-синтаксичних типів.

Питання щодо змісту та засобів вираження модальності речення належить до неоднозначних. В. В. Виноградов визначає модальність, як і предикативність, через включення цієї категорії у ядро предикативності. До модальних значень учений відносить значення реального, бажаного, недійсного, а також заперечення та ствердження [7:405]. Він рекомендує принципово розмежовувати різні емоційні форми висловлення реакцій на дійсність і модальну оцінку відношення висловлення до дійсності [8:29]. Емоційність суттєво відрізняється від модальності за своїм змістом і за засобами вияву в мові. Однак частина лінгвістів пропонує включити до модальності й емоційну оцінку дійсності, виділяти в модальності інтелектуальний та емоційний моменти. Д .І. Ганич вважає, що з модальності неможливо виключити висловлення емоцій та експресії [9:184-185].Отож модальність – це граматично висловлена оцінка мовцем відношень між змістом висловлення та дійсністю з погляду реальності чи нереальності цього змісту. Модальність– семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або суб’єктивну оцінку висловленого [10:338].

Якщо слово формально дорівнює реченню, то воно отримує нове прочитання: зберігаючи за собою лексичне значення, набуває синтаксичної функції вираження відносно завершеної думки, яку речення одержує завдяки інтонації. Інтонація є показником перетворення слова на речення і зумовлюється метою висловлення. Залежно від цього речення може набувати певних відтінків модальності. Якщо двоскладному реченню інтонація надає лише форми вираження відносно закінченої думки, то в номінативному реченні за допомогою інтонації, окрім того, передається предикативність – основна ознака речення.

Доволі суперечливим є питання про вираження синтаксичного часу у номінативних реченнях. Якщо називний відмінок іменника формує основу односкладного іменного речення, він виступає не лише знаком предмета, виражаючи поняття про нього, але й комплексно позначає нерозчленовану мовленнєву ситуацію. У семантичну схему цієї ситуації,

окрім об’єктивної інформації про певний фрагмент дійсності, входить і суб'єктивна інформація, яка супроводжує сам процес відображення як спосіб відображення, умовно названий логічною модальністю, часову віднесеність змісту повідомлення та особисту оцінку мовцем фрагмента, що позначається.

Більшість мовознавців дотримуються думки, що номінативні синтаксичні конструкції здатні виражати лише теперішній час [11:129]. На значення часу вказує сама відсутність дієслова, що в українській мові є показником теперішнього часу. У випадку предметно-ситуативної номінації, коли у висловленні реалізується іменна односкладна структура, яка немає репрезентації властивої ознаки, сама можливість та необхідність у висловленні присудкових часових значень виключається. Значення моменту мовлення, моменту спілкування починає виконувати самостійні граматичні функції, виступаючи як антропоцентричний (неспіввідносний) теперішній.

Антропоцентричний теперішній завжди збігається з моментом спілкування, є константним значенням, не має парадигматичних протиставлень *теперішній – минулий – майбутній* і не потребує формальних показників. Від теперішнього присудкового теперішній антропоцентричний відрізняється тим, що до позначення вияву ознаки у часі він не має відношення, а локалізує у часі нерозчленовану предметну ситуацію, вказуючи, що ця предметна ситуація безпосередньо відображається у свідомості мовця.

У системі мови реалізуються два принципово різних засоби часового співвіднесення змісту висловлення з відображуваним фрагментом дійсності. Один з них базується на варіюванні часових дієслівних форм у рамках традиційної парадигми *теперішній – минулий – майбутній,* інший – на зміщенні вихідного пункту, що дає змогу уявити предметну ситуацію як таку, що спостерігається у момент спілкування: *“Вечір. Падає напруго сонце”* [16:153]; *“Осінь. Пожовк виноград і не дозрівши”* [16:79].

Іменні односкладні висловлення мають особливість вираження синтаксичного часового значення, яка полягає в тому, що антропоцентричному теперішньому притаманна властивість інтервальності, подвійності, пов'язаної з тривалістю в часі. Показники інтервальності виявляються у часовому значенні номінативних речень не тому, що сема “відрізок часу” входить до компонентного складу тих іменників або атрибутивних компонентів, які наповнюють ці конструкції,

а тому, що висловлювання, побудовані на базі такої моделі, відображають процес сприйняття фрагмента дійсності у свідомості мовця. До лексичного значення іменників – головних членів номінативних речень сема часової тривалості не входить, але віднесеність змісту таких висловлень до моменту мовлення виражається.

Антропоцентричний теперішній (теперішній моменту мовлення, спілкування) – це не об'єктивний час існування предмета або явища (фрагмента дійсності), названого в номінативному реченні. Це суб'єктивний час сприйняття (або актуалізації у свідомості) образу цього предмета. Інтервал реальності предметної ситуації не дорівнює інтервалу її відображення. Саме тому буттєвими односкладні номінативні речення можна називати з певною умовністю, усвідомлюючи, що значення буттєвості в реченнях цього типу виникає як відокремлене граматичне значення. Воно стосується констатації реальності предметної ситуації в момент спілкування. Значення буттєвості інтегрується у процесі усвідомлення реальності означеного фрагмента дійсності.

Змістова структура номінативних речень не ідентична змістовій структурі співвідносних за референтом двоскладних речень: однаковий фрагмент дійсності по-різному означений у різних за семантичною схемою комунікативних ситуаціях. Вибір мовцем схеми відбувається з урахуванням комунікативного та стильового призначення: нерозчленована констатувальна предметно-ситуативна номінація є експресивно наповненою, образною. На думку Л. О. Кадомцевої, номінативи мають найбільш виразну функцію самостійного вживання, є певними засобами експресивного синтаксису, виражають внутрішню здатність мови до репрезентації судження у складному типі нерозчленованої будови – в абстрактній формі [1:22].

В окремих контекстах навіть у власне інформативному плані (без урахування стилістичного об'єднання тексту) важко дібрати розчленовану паралель констатувальній предметно-ситуативній номінації: *"Весна. І сонце. І зело. Стоять сади, немов кульбаби"* [16:208]; *"Пустеля. Спогади. І дух морських лагун і риболовлі"* [16:160]. Стосовно таких номінативних речень О. С. Кубрякова зауважує, що нерозчленовані висловлення такого типу і задумані як глобальна вказівка на існування будь-чого [12:130].

Констатувальна предметно-ситуативна номінація використовується в українській мові і для передачі ідентифікаційних значень, при цьому на перший план виступає семантика ототожнення, ідентифікації та кваліфікації предмета за виявленими ознаками, а не факт його наявності,

тобто не факт буття. Такі фрагменти дійсності можна розчленовано репрезентувати у вигляді формули типу: *"Це Х": Це ніч. Це зорі*. Називаючи однаковий фрагмент дійсності, висловлення *Ніч* і *Це ніч* виявляються співвідносними за референтом, але не зводяться до однієї семантичної та синтаксичної схеми. В обох випадках маємо справу із самостійними типами речень, у яких словоформа називного відмінка виконує різні семантичні та синтаксичні функції, бо в них реалізуються різні типи номінацій: ідентифікувальна предметно-ситуативна (*Ніч)* та предикативно-кваліфікувальна *(Це ніч).*

Для номінативних конструкцій специфічним є спосіб вираження основних ознак (модально-часових), які дають право кваліфікувати ці структури повноправними реченнями. Граматичне значення модальності і часу в іменних односкладних реченнях не мають під собою морфологічного підґрунтя, однак ці значення отримують своє вираження. Так, модальність виражається в іменних односкладних реченнях за допомогою інтонації (пор.: *Весна. – Весна? – Весна!)*. На особливості інтонації номінативних речень наголошував О. М. Пєшковський, який називав її предикативною. Так, наприклад, слово *море* потребує особливої предикативної інтонації, яка і допомагає йому висловити окрему думку [3:173]. Таку предикативну інтонацію, що є визначальною рисою цього типу синтаксичних одиниць, можна визначити як констатувальну.

Інтонація в номінативних реченнях, залежно від їх семантики й функціонального призначення, може бути розповідно-констатувальною (буттєві речення) і оклично-констатувальною (наприклад, *Пожежа! Який вечір!*). Оклична інтонація не тільки емоційно забарвлює ствердження буття предмета чи явища, але може бути граматичним показником відсутності диференційних смислових конотацій: *Чудова осінь!* Це речення синтаксично двозначне: воно може розглядатися і як двоскладне речення (пор.: *Осінь чудова*), і як оцінно-буттєве номінативне речення. На думку П. О. Леканта і Н. Г. Гольцової, модальність у номінативних реченнях може бути виражена тільки за допомогою інтонації, оскільки інших засобів, які б виконували таку функцію у цих реченнях, немає [13:40–41].

Значення буттєвості притаманне будь-якому реченню, бо кожне речення припускає розгортання своїх членів у предикативні одиниці з семантикою номінації або існування. Буттєва пропозиція, залежно від того, чи утворюють її елементи предикативне ядро речення, може бути

домінувальною або другорядною у змісті певного речення. Значення буттєвості (екзистенції) є головною змістовною ознакою семантичної структури цих речень і розуміється як існування у просторі реальної дійсності або в іншому окремому просторі, а не як існування взагалі. Інформація про існування предмета може бути другорядною у змісті речення, у такому разі значення буттєвості утворює попереднє знання про існування взагалі, тобто складає пресупозицію інших пропозицій.

У сучасній лінгвістиці буттєвість тлумачиться як функціонально-семантична категорія, що об'єднує буттєві речення різної структури. До буттєвих речень зараховуються ті, що постають повідомленням про наявність-відсутність у світі або фрагменті світу певної субстанції чи явища [14:104]. У бездієслівних іменних односкладних реченнях, у тому числі називних, буттєва семантика організовується мовними засобами, що дає змогу вважати їх самостійними типами простого речення.

Модель буттєвого речення є одним із засобів співвідношення носій/ознака. Вона реалізується шляхом безпосереднього, бездієслівного поєднання форми іменника у місцевому відмінку з прийменником *в* або *на* у просторовому значенні з формою відад'єктивного імені: *У його голосі метал. У погляді його зневага.* За спостереженням І. М. Сушинської, виявляється також суміщення стосунків предмета та ознаки в моделі посесивної наявності, де ознака виступає замість предмета приналежності: *У кількох співаків гарний голос* [15:87]. У реченнях, що повідомляють про існування предметно репрезентованої дії, якості, стану, локатив означає окремий простір, обставину, умову буття, якості, стану, поза якими вони не можуть існувати через певні обставини.

Своїм значенням буттєвості як предикативності, що передається предикативним інтонуванням головного компонента, номінативні речення протиставляються двоскладним, у яких дієсловом виражається певна дія чи стан. Відмінність між односкладними і двоскладними реченнями полягає насамперед у їх семантико-структурній природі, у способі оформлення основних граматичних значень: в двоскладних реченнях – аналітично, через відношення між головними членами (позиційна структура речення); в односкладних реченнях – синкретичним способом, через позицію одного головного компонента, тобто за допомогою предикативних відношень або ж без них.

Отже, номінативні речення є граматичним типом абстрактного відчуження предиката, який має значення екзистенційності, буття, ствердження існування факту. Називний відмінок співвідносний не із

© Коржак З. З.

звичайною назвою предмета чи поняття, а із судженням. Такі номінативи відображають якийсь елемент навколишньої дійсності, тобто виступають не як підпорядковані слова, а як основа синтаксичної будови односкладних речень цього типу. Значення буття тут є домінувальним, воно виникає в результаті вживання вказівних форм іменників у незалежній позиції.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє сформувати методику вивчення особливостей вираження предикативності номінативними конструкціями. Значення предикативності, виступаючи найважливішою реченнєвою категорією, що реалізується усім складом речення, може перерозподілятися між його компонентами, концентруватися, локалізуватися, фокусуватися в одному з них.

ЛІТЕРАТУРА

1.*Кадомцева Л. О.* Українська мова. Синтаксис простого речення / Лариса Олександрівна Кадомцева. – К., 1985. – 125с. 2.*Лингвистический* энциклопедический словарь / [сост. Виктория Николаевна Ярцева; под. ред. В. Н. Ярцевой]. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 685 с. 3.*Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / Александр Матвеевич Пешковский. – М., 2001. – 511с. 4.*Дудик П. С.* Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / Петро Семенович Дудик. – К., 1973. – 284 с. 5.*Распопов И. П.* Актуальное членение предложения / Игорь Павлович Распопов. – Уфа, 1961. – 163 с. 6.*Панфилов В. З.* Структура предложения и его изучение как языковой единицы / Владимир Зиновьевич Панфилов // Структура предложения в языках различных типов. – Л., 1984. – С. 164–178. 7.*Виноградов В. В.* Основные вопросы синтаксиса предложения / Виктор Владимирович Виноградов // Вопросы грамматического строя. – М., 1955. – С.389-435. 8.*Виноградов В. В.* Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения / Виктор Владимирович Виноградов // Вопросы языкознания. – 1954. – №1. – С.3-29. 9.*Ганич Д. И.* Вводные слова и их место в системе выражений модальных значений / Дмитрий Иванович Ганич // Запорізький державний педінститут. Наукові записки. – Запоріжжя, 1957. – Т.4. – С. 184–185. 10.*Вихованець І. Р.* Граматика української мови: Синтаксис / Іван Романович Вихованець. – К., 1993. – 348 с. 11.*Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови / Каленик Федорович Шульжук. – К., 2004. – 406 с. 12.*Кубрякова Е. С.* Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Самойловна Кубрякова. – М., 1986. – 157 с. 13.*Лекант П. А.* Синтаксис простого предложения в современном русском языке / Павел Александрович Лекант. – М., 1986. – 172с. 14.*Винокур Т. Г.* Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Татьяна Григорьевна Винокур. – М., 1993. – 172 с. 15.*Сушинська І. М.* Структурно-функціональні різновиди номінативних речень в сучасній українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ірина Михайлівна Сушинська; Донецький державний університет. – Донецьк, 2000. – 211 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО ХАРАКТЕРУ

16.*Стус В. С.* Вечір. Зламана віть: Вибране / Василь Семенович Стус. – К.: Дух і література: Задруга, 1999. – 384с.

© Коржак З. З.